

Ἀκαδημίας ἀναφορικῶς πρὸς τὴν συλλογὴν καὶ ἐξέτασιν τῶν βυζ. ἐγγράφων. Τὴν συλλογὴν ταύτην πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς προοίμιον τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Corpus der griechischen Urkunden*. Ἐς εὐχρηθῶμεν ὅπως ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀπαρχῆς αὐτῆς ἐπισφραγισθῇ μὲ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ὅλου ἔργου, ἀρκετοῦ νὰ ἀναδειξῇ τὸν ἐκδότην, τακτικὸν νῦν καθηγητὴν τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νεωτέρας Ἑλληνικῆς φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου, ἀντάξιον τῶν δύο μεγάλων αὐτοῦ προκατόχων!

Α. ΣΙΓΑΛΑΣ

Στ. Κορρέ. Ἀνέκδοτα ἐγγράφα τῶν Φράγκων τῆς Νάξου. *Byzant.—Neugr. Jahrb.* 8 (1931) 266—305.

Ὅστις πιστεῖν, παρὰ τὴν γνώμην φανατικῶν τινῶν κλασσικῶν φιλολόγων, ὅτι κάθε ἐγγραφον, ἔστω καὶ μεταβυζαντινόν, περιέχει κάτι τὸ νέον, θὰ χαρῆ διὰ τὴν ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἐκδοσιν εἴκοσι Ναξιακῶν ἐγγράφων, τὸ περιεχόμενον τοῦ παλαιότερου τῶν ὁποίων ἀνέρχεται εἰς τὸ ἔτος 1546. Καὶ ναὶ μὲν ὅλα, ἐκτὸς ἐνὸς πληρεξουσίου τῆς Κοινότητος Κάστρου, ἀναφέρονται εἰδικῶς εἰς τὰ κτήματα τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην Μονῆς Καπέλλας Κασάτζας ἐν Νάξῳ καὶ ἔχουν ἐπομένως μεγαλυτέραν σημασίαν διὰ τὴν τοπικὴν ἱστορίαν, ἐν τούτοις περιέχουν ταῦτα ἀρκετὰς πληροφορίας περὶ ζητημάτων διοικητικῶν, οἰκονομικῶν καὶ φορολογικῶν (ιδίως αἱ 4 τελευταῖαι ἀποδείξεις πληρωμῆς), ὥστε τὸ περιεχόμενον τῶν νὰ εἶναι καὶ γενικωτέρου ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος. Διάφοροι δὲ ἐν αὐτοῖς ἀπαντώμενοι ὄροι νομικοῦ περιεχομένου ὡς π.χ. περιοχὴ, ἐλευθερία τοῦ χωραφιοῦ, ἐντριεῖα, σιντζίλι, κωδικίλλος κλπ. καθιστῶσι ταῦτα καὶ ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφέροντα. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσω ὅτι, ὅπως κάθε ἰδιωτικὸν ἐγγραφον τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, εἶναι καὶ ταῦτα ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως ἐπίσης χρήσιμα.

Ὅλα αὐτὰ ὅμως δὲν μᾶς δίδουν τὸ δικαίωμα, ἐξετάζοντες τὸ περιεχόμενον τῶν, νὰ ἐξαγάγωμεν ἐξεζητημένα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ καὶ ἐσφαλμένα, συμπεράσματα, ὡς κάμνει ὁ ἐκδότης, διότι οὔτε εἰς τὸ πρὸ ἐτῶν ἀναφυνὲν μεταξὺ τοῦ Βατικανοῦ καὶ τοῦ σωματείου τοῦ «Τιμίου Σταυροῦ» τῶν Καθολικῶν τῆς Νάξου ζήτημα περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων προσφέρουν τι, (πβλ. Κορρέ σελ. 269), ἀφοῦ πραγματικῶς πρόκειται περὶ τοῦ δικαίωματος τῆς διαχειρίσεως καὶ ἐπικαρπίας τῶν κτημάτων καὶ ὄχι περὶ κυριότητος (ἀδιάφορον ἂν οἱ δικηγόροι τῶν διαμαχομένων φιλονικοῦν περὶ κυριότητος)¹ οὔτε περὶ τοῦ δῆθεν *συμφωνητικοῦ* μεταξὺ Ναξίων καὶ Ἰησουϊτῶν κατὰ τὴν

¹ Ἐὰν τὰ ὑπ' ἀριθ. 1 (1546) καὶ 2 (1611) ἐγγράφα ἀνεφέροντο εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἰησουϊτῶν, τότε ὠρισμένως θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν ὅτι οὗτοι ἐγκατεστάθησαν πρὸ τοῦ 1627.

ἐν Νάξῳ ἐγκατάστασιν τῶν τελευταίων μᾶς δίδουν πληροφορίαν τινά, οὔτε καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 20 ἔγγραφο μᾶς λέγει ὅτι τὸ δῆθεν συμφωνητικὸν ὑπεχρέωνε τοὺς Ἰησοῦτας «νά καταβάλλωσι φόρον τινὰ εἰς τοὺς Φράγκους, ὡς καὶ μέρος τῶν εισοδημάτων ἐκ τῶν παρασχεθέντων αὐτοῖς κτημάτων καὶ νὰ βοηθοῦν αὐτοὺς ὁσάκις ἤθελε τύχει ἀνάγκη τις, δανεῖζοντες αὐτοῖς χρήματα ἄνευ τόκου ἢ ἄλλου τινὸς βάρους». Τὸ ὑπ' ἀριθ. 20 ἔγγρ. τοῦ 1744 ὀμιλεῖ περὶ 39 γροσίων «θειληματικῶς καὶ αὐτοπροαιρέτως» δοθέντων εἰς τὴν κοινότητα ὑπὸ τοῦ Προεστοῦ τῶν Ἰησοῦτῶν, «δίχως νὰ ἔχη καμμίας λογιῆς κράτηξιν καὶ χρέος» ἡ Κοινότης, ὅπως λέγει τὸ *τὴν δωρεὰν ταύτην συνοδεῦον γράμμα*, ὅχι δὲ ὄρος τις παλαιοῦ τινος συμφωνητικοῦ μεταξὺ Ναξίων καὶ Ἰησοῦτῶν κατὰ τὴν ἐγκατάστασίν των ἐν Νάξῳ.

Βασιζόμενος ἴσως ὁ Κορρὲς εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ μακαρίτου Π. Ζερλέντου ἢ ἄλλου τινός, προϋποθέτει *Συμφωνητικὸν τι σπουδαῖον, περιέχον ὄρους σαφεῖς καὶ ἀκριβεῖς* διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Ἰησοῦτῶν ἐν Νάξῳ, μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ τότε δρᾶσις τῶν Ἰησοῦτῶν εἰς τὴν Νάξον καὶ τὰς Κυκλάδας ἐν γένει δὲν ἦτο ἀποτέλεσμα ληφθείσης ὑποχρέωσης διὰ συμφωνητικοῦ τινος, ἀλλ' ἀπλῶς ἀπόρροια τοῦ σκοποῦ τοῦ τάγματος τούτου. Ἐς σημειωθῆ προσέτι ὅτι οὐδέποτε οἱ Ἰησοῦται ἀπετέλεσαν ἐν Νάξῳ «ἴδιον Σωματεῖον» (πβλ. σελ. 268).—Τὸ δὲ *γεμελικὸν* δὲν δύναται ἐνταῦθα (ἔγγρ. 17) νὰ σημαίῃ «φόρον ἐπὶ τοῦ εισοδήματος τῶν κτημάτων, ἅτινα παρεχώρησαν εἰς τοὺς Ἰησοῦτας» οἱ Φράγκοι, ὡς πιστεύει ὁ Κορρὲς (σελ. 302). Γεμελικὸν ἐνταῦθα σημαίνει, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, τὰ ἔξοδα τῆς διατροφῆς ἰδίως Τούρκων ὑπαλλήλων, τὰ ὅποια ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ καταβάλλῃ ἐκάστοτε ἡ Κοινότης, ὅπως καὶ εἰς τὰς λοιπὰς Κυκλάδας. Ὡσαύτως ἡ ἐξέλιξις τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῆς Ἐκκλησίας ἢ τῶν Μονῶν ἐν Νάξῳ δὲν ἔχει, ὅπως νομίζει ὁ Κορρὲς (σελ. 268-269), ἀφοῦ ὁ ἴδιος δημοσιεύει πωλητήρια ἔγγραφα κτημάτων πρὸς τὴν Μονὴν τῶν Ἰησοῦτῶν (ἔγγρ. 2, 4 κλπ.).

Ὅσαίς ἔγγραφόν τι γράφει «ἐν Ναξίᾳ» ἢ «ἐν τῇ Ναξίᾳ» ἢ «στὴν Ἄξιᾳ» κ.τ.τ. δὲν ἐννοεῖ τὴν πόλιν τῆς Νάξου, ἀλλὰ τὴν νῆσον Νάξον. Ἡ πόλις εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας οὐδέποτε ὠνομάζετο Νάξος ἢ Ναξία ἢ Ἄξιᾳ, ἀλλὰ Χώρα γενικῶς (ἔγγραφο π. χ. τοῦ 1639 παρ' ἐμοὶ γράφει καθαρὰ «ἐν τῇ Χώρᾳ τῆς Ναξίας») ἢ Κάστρο ἢ Μπούργος ὁσάκις ἐπρόκειτο εἰδικῶς περὶ τοῦ Κάστρου ἢ τοῦ Μπούργου. Διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ «ἐν Ναξίᾳ» «στὴν Ἄξιᾳ» κ.τ.τ. πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ νῆσος ἐλαμβάνετο ὡς κάτι περιορισμένον, ὡς ἓνα σύνολον, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ σήμερον συνηθίζομεν νὰ λέγωμεν «θὰ πάω στὴ Νάξο», ἐνῶ πραγματικῶς δυνατόν νὰ προοριζώμεθα διὰ τὸ Φιλότι ἢ τὴν Ἀπύρανθον ἢ τὴν Κωμιακὴν τῆς Νάξου.—Ἄλλὰ καὶ «Μέσα Κάστρο» δὲν λέγεται τὸ Κάστρον τῆς πόλεως κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸ «Ἐπάνω Κάστρο», ὡς θέλει νὰ πιστεύῃ ὁ Κορρὲς (εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 ἔγγρ. ἀπαντᾷ ἀπλῶς Κάστρο Ναξίας),

διότι πραγματικῶς δὲν εἶναι πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νήσου, ἀλλ' εἰς τὰ παράλια. Ἀρκεῖ ἐνταῦθα νὰ παραπέμψω εἰς τὴν γνωστὴν φράσιν τῶν νησιωτῶν «θὰ πάω μέσα», «πααίνω μέσα» δηλαδὴ εἰς τὸ Κάστρο, εἰς τὴν Χώραν, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ «πααίνω ὄξω» δηλαδὴ εἰς τὰ χωριά. Ἐν ἐπρόκειτο ἐπομένως περὶ ἀντιδιαστολῆς, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμῆναι τις τὴν ὀνομασίαν «Ἐξω Κάστρο» ἢ καλύτερον «Ὁξω Κάστρο».

Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ παραξενεύεται ὁ Κορρὲς ὅτι τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἐγγράφησαν Ἑλληνιστὶ καὶ ὅτι δὲν εἶναι μεταφράσεις, ὡς τονίζει τόσον συχνὰ (πβλ. π. χ. σελ. 269 - 270, 297, 301 κτλ.). Καὶ διὰ τὸν κ. Κορρὲν καὶ διὰ πολλοὺς ἄλλους ἄς τονισθῆ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῶν ἰδιωτικῶν ἐγγράφων εἰς τὰς Κυκλάδας ἐπὶ Φραγκοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας δὲν ἦτο οὔτε ἡ Ἰταλική, οὔτε ἡ Λατινική, ἀλλ' ἡ Ἑλληνική. Δὲν πρέπει ἐπομένως νὰ παραξενευώμεθα ὅτι καὶ τὰ εἴκοσι ταῦτα ἔγγραφα εἶναι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, οὔτε δὲ καὶ ὅτι τὰ βιβλία τῆς Καντσελλαρίας, τὰ Καθολικά, τὰ Ρεγίστρα καὶ τὰ Κτηματολόγια ἦσαν Ἑλληνιστὶ γραμμένα. Τοῦτο ἦτο γενικὸν καὶ συνέχεια τῶν συνηθειῶν τῆς Βυζαντινῆς γραμματείας.

Θὰ ἐπεξετινόνμην πολὺ, ἐὰν ἐπεχείρουν ἀκόμη νὰ ἀνασκευάσω, ἔστω καὶ συντόμως, ὅλας τὰς ἀνακριβείας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν ἐγγράφων τούτων, ὅπως π. χ. ὅτι ἕκαστος νοτάριος διετήρει καγκελλαρίαν ἢ καντζελλαρίαν, ἐν ἧ ἔφυλάσσοντο τὰ γραφόμενα συμβόλαια, ὅτι ἔγγραφα τινὰ ἐγγράφησαν ὑπὸ ἰδιωτῶν, ὅτι τὸ ὑπ' ἀρ. 15 ἔγγραφο μᾶς δίδει πληροφορίας περὶ τοῦ ποσοῦ τῶν κατοίκων τοῦ Κάστρου κ.τ.λ. Διὰ δὲ τὴν ἱστορίαν τῶν τριῶν Κοινῶν τῆς Νάξου ἔχομεν ἀνάγκην περισσοτέρου καὶ σπουδαιότερου ἀρχεϊακοῦ ὕλικου ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προσέφεραν ὁ Π. Ζερλέντης (Παρνασσὸς 11 σελ. 409 κέξ.).

Ἐνῶ ὁμως τὰ συμπεράσματα τοῦ Κορρὲ εἶναι ἐξεζητημένα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ καὶ ἐσφαλμένα, ἡ ἔκδοσις τῶν ἐγγράφων τοῦναντίον ἐγένετο μετὰ μεγάλης προσοχῆς, ἐξαιρέσει ὀλίγων ἀβλεψιῶν, αἱ ὁποῖαι ἠδύναντο νὰ συμβοῦν καὶ εἰς τὸν πλέον ἐξησηκῆμένον ἐπιστήμονα: π. χ. ἔγγρ. 2, 20 ὃς ἓνα ναπερον = ὡς ἓνα ἄσπρον — 3, 32 ηλιατονεο = κατὰ τὸ νέο — 6, 26 χάρι = χάρι τι (πβλ. σελ. 280, 38) — 7, 21 κόπου (στος) = κόπου (τως) — 8, στίχ. 4 προσημειώσεων ancho = anche — 9, 4-5 προσημειώσεων confirmatum = confirmatum, — 12, 1 ετάς = στίς ἢ στοὺς — 13, 6 χορίου = χωρ(αφ)ίου — 16, 8 προσημειώσεων lovo = logo — 20, 3 προσημειώσεων communanta pour = comunità per. Ἐκ δὲ τῶν Σημειώσεων σελ. 292 - 302 ἐξαίρω τὰ σπουδαιότερα: 2, 3 ρεφερτόριον = ὄχι εὑρετήριο, ἀλλὰ ἐνταῦθα = ἡ τραπεζαρία τοῦ Μοναστηρίου — 5, 16 στήν ἔξοδον τῆς θανῆς της = ὄχι εἰς τὴν ἐκφορὰν, εἰς τὴν κηδείαν, ἀλλὰ εἰς τὰ ἔξοδα τῆς κηδείας της — 9, 9, 17 ὀφίκια = ὄχι ἐπιμνημόσυνοι δεήσεις, ἀλλὰ ἐνταῦθα ἡ ὑποχρεωτικὴ καὶ ὠρισμένη ἐκ τοῦ Breviarium Romanum καθη-

μερινή προσευχή τοῦ ἱερέως — ἐπίσης ὀφικιάλοι δὲν εἶναι οἱ ἀξιωματικοί, ἀλλ' οἱ ἀξιωματοῦχοι — 10,² πρεποζιτούρα = ὄχι ἡ σύζυγος τοῦ Πρεπόζιτου, ἀλλὰ ἡ αἵθουσα τοῦ Ἡγουμενίου, τοῦ Συνοδικοῦ περιπίου τῶν Ἑλληνικῶν Μονῶν — 11,²⁹ καταλλαγήν πβλ. Παρνασσόν, 11 (1887) 418. Τὰ πολλάκις ἀπαντώμενα εἰς ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς σημεῖα S. N. συναντῶμεν καὶ ἐνταῦθα δὲν σημαίνουν ὅμως Ἡμερολόγιον Νέον, ἀλλὰ *Στὸ Νέον* (ἐννοεῖται Ἡμερολόγιον). Ὁλογράφως «Εἰς τὸ νέον» συναντῶμεν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 16,¹⁻² ἔγγραφον, «κατὰ τὸ νέον» δὲ πολλάκις (πβλ. 6,^{2,32} 7,¹ 8,² 12,¹ 16,⁶⁰ 18,¹ 3,³² ηδιατονέο = πιθανώτατα ἐπίσης κατὰ τὸ νέο). Καὶ τὰ εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 1,²⁴ 2,³⁵ 13,² ἔγγραφα IN. πρέπει νὰ ἀναγνωσθοῦν S. N. Τοῦ S πολλάκις ἡ καμπὴ τῶν ἄκρων, ἰδίως τοῦ κάτω, εἶναι πολὺ μικρά, ὥστε εὐκόλως νὰ συγχίζεται μετὰ τοῦ J. Πβλ. καὶ παρατηρήσεις μου περὶ τῶν σημείων τούτων εἰς «Ἐπιστολὰς Καπουκεχαγιάδων τῆς Σύρου ἐπὶ τουρκοκρατίας» Ἑλληνικά 3(1929) σελ. 13 καὶ 86.

Ἐπιθυμῶ ἀκόμη νὰ προσθέσω ὀλίγα τινὰ μεθοδολογικὰ ὡς πρὸς τὴν ἔκδοσιν. Καὶ ἄλλοτε (Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλ. 4 (1925) 253) εἶχον παρατηρήσει ὅτι ἄνευ ἐδικοῦ ἀποχωρῶντος λόγου δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ἐκδίδωνται τὰ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας ὅπως ἔχουν μὲ τὰ συνήθη των σφάλματα, ἀκόμη δὲ ὀλιγώτερον ὁσάκις πρόκειται περὶ νεωτέρων ἀντιγράφων αὐτῶν, ὡς συμβαίνει μὲ τὰ περισσότερα τῶν ἐνταῦθα ἐκδιδόμενων. Δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τί ἔχει νὰ βλάβῃ τὸ κείμενον ἐνὸς ἔγγραφου, ἔστω καὶ ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως ἔξεταζόμενον, ἂν ἀντὶ ἀξίας γράψω Ἰξίας, ἀντὶ πουλι γράψω πουλεῖ, ἀντὶ μου κατὰ γρ. μουκατᾶ, ἀντὶ ἀπεγονικὸν γρ. ἀπὲ γονικὸν κ.τ.τ.! Εἶναι τόσον συνήθη, τόσον γενικὰ καὶ τόσον γνωστὰ τὰ τοιοῦτου εἴδους σφάλματα, ὥστε εἰς τίποτε δὲν ὠφελοῦν, τοῦναντίον δὲ καθιστοῦν τὴν ἀνάγνωσιν ἀνιαράν. Διὰ τὸν ἐκδότην βέβαια ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι εὐκολωτέρα, ἐπειδὴ ἡ μεταγραφή εἶναι ἐκεῖνη ποῦ κάμνει δύσκολον τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐγγράφων τῆς ἐποχῆς ταύτης· ἡ μεταγραφή ὅμως μᾶς ἀναγκάζει συγχρόνως νὰ ἐμβαθύνωμεν περισσότερον εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν ἐγγράφων καὶ νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὸ καλύτερον. Ἐπίσης ἡ ἔλλειψις τῶν τόνων, ἰδίως εἰς λέξεις ἰδιωματικὰς, δύναται νὰ παραπλανήσῃ τὸν χρησιμοποιοῦντα τὰ ἔγγραφα ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως, ἐπειδὴ συνήθως τοῦ λείπει τὸ γλωσσικὸν αἴσθημα τοῦ τόπου τῆς προελεύσεως τῶν ἐγγράφων. Π.χ. ἔγγρ. 2,⁷ *στις μιλοῦς* = Στῆς Μιλοῦς ἢ Στῆς Μύλους; 2,¹¹ *ἔλιες* τονίζεται πραγματικῶς; 2,¹² *εὐδοσκετε*; 2,¹⁵ *Προέστον*; ἔσμφωνῆσαν; 2,²⁷ *κουτάναιζιον*; 2,²⁸ *ἔμυνα* = ἔμειναν; κ.τ.τ.

Ἡ δὲ κατάταξις τῶν ἐγγράφων εἶναι σχεδὸν τυχαία. Οὔτε δηλαδὴ τὴν σειρὰν τῶν Νοταρίων ἀκολουθεῖ ὁ ἐκδότης, ὡς θὰ ἀνέμενέ τις, ἀφοῦ προτάσσει τὰ ὀνόματα τῶν Νοταρίων χωρὶς λόγον, ὡς νὰ ἐπρόκειτο περὶ πραγματείας περὶ τῶν Νοταρίων, οὔτε δὲ καὶ τὴν χρονολογικὴν τῶν ἐγγράφων

σειράν τηρεῖ. Τὸ ἔγγρ. π.χ. 14 εἶναι τοῦ 1726, τὸ 15 τοῦ 1652, τὸ 16 τοῦ 1650: Συμφώνως μὲ τὴν σειράν τῶν Νοταρίων ἔπρεπε τὸ ἔγγ. 5 καὶ 15 νὰ τεθοῦν μετὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 3. Δυστυχῶς λείπει καὶ ἡ σημείωσις τοῦ τόπου τῆς προελεύσεως τῶν περισσοτέρων ἔγγράφων. — Τὰς σημειώσεις ἐπὶ ἐκάστου ἔγγράφου τὰς ἤθελα ἀμέσως μετὰ τὸ ἔγγραφο. Δὲν εἶναι τόσον πρακτικὸν νὰ τίθενται ὅλαι μαζί εἰς τὸ τέλος τῶν ἔγγράφων. — Δὲν ἐννοῶ, διατί ὁ ἐκδότης παρέλειψεν ἐνταῦθα νὰ δώσῃ σύντομον περίληψιν τοῦ περιεχομένου εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκάστου ἔγγράφου, ὡς κάμνει εἰς ἄλλην του ἐργασίαν (Ἀθηναϊκὰ ἔγγραφα· βλ. κατωτέρω).

Εἰς τὴν βιβλιοκρισίαν αὐτὴν ἤμην ἀρκετὰ διεξοδικός. Τὸ ἔκαμα ὄχι μόνον πρὸς ὄφελος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ νέου ἐργάτου τῆς ἐπιστήμης, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἐπικινδυνωδέστερον δι' ἓνα νέον φιλόπονον ἀσχολούμενον μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀπὸ τοῦ νὰ πάρῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σταδιοδρομίας του ἐσφαλμένον δρόμον. Νέοι φιλόπονοι, ἐργάται τῆς ἐπιστήμης, πρέπει νὰ μάθουν καὶ παρ' ἡμῖν ὅτι, οὔτε ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργασιῶν, οὔτε ὁ ἀριθμὸς τῶν σελίδων δίδουν τὴν σφραγίδα τῆς ἐπιστημονικότητος, ἀλλ' ἡ εὐσυνείδητος καὶ ἐπὶ βαθείας μελέτης στηριζομένη ἐργασία. Ἡ ἔκδοσις καὶ ἡ ἐρμηνεία μεταβυζαντινῶν ἔγγράφων δὲν εἶναι τόσον εὐκόλος, ὅσον φαντάζεται κανεὶς, διὰ δὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξέτασιν τοῦ περιεχομένου των δὲν ἀρκεῖ μόνον ἐπιμέλεια, ἀλλὰ καὶ πολυετῆς μάθησις καὶ πολυετῆς ἀσχολία μὲ αὐτά.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἀνέκδοτα Ἀθηναϊκὰ ἔγγραφα. Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλάδος 9(1930) 289 — 300.

Καὶ ἡ ἔκδοσις αὐτῆ τριῶν πωλητηρίων καὶ δύο προικοσυμφώνων ἔχει γίνεαι μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ὑπὸ τοῦ Κορρέ. Βεβαίως καὶ ἐνταῦθα ὀφείλει τις νὰ χρησιμοποιεῖ τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἐκδότου μετὰ μεγάλης προσοχῆς. Θὰ ἦτο π.χ. πρωτοφανὲς εἰς τὴν διπλωματικὴν ἐπιστήμην τῆς ἐποχῆς αὐτῆς νὰ παραδεχθῆ τις ὅτι συμβόλαια συνετάσσοντο καὶ ἐγράφοντο ὑπὸ τῶν συμβαλλομένων, κατόπιν δὲ προσήγοντο εἰς τὸν συμβολαιογράφον, ὅστις τὰ ἐπέκλυσε μετὰ δύο-τριῶν μαρτύρων. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι τοῦτο ἦτο δυνατόν νὰ ἰσχύσῃ δι' ἄλλα ἔγγραφα, ποτὲ ὅμως δὲν ἦδύνατο νὰ γίνῃ διὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Κορρέ ἐνταῦθα δημοσιευόμενα, ἀφοῦ οἱ συμβαλλόμενοι ὑπογράφον διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ ὡς ἀγράμματοι!

Ἐπίσης ἐνῶ εἰς τὴν σελ. 239 τονίζει πολὺ ὀρθῶς ὁ Κορρὲς ὅτι ὑπάρχον κοινὸι τύποι διὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἔγγράφων, προσθέτει κατόπιν ὅτι τὸ τέταρτον ἔγγραφο δεικνύει τὴν εὐσέβειαν τῆς προικιζούσης Ἀνυσίας, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι γραφεὺς τοῦ ἔγγράφου ἦτο πιθανώτατα ἱερεὺς τις.

Δὲν εἶναι ἐπίσης ὀρθὸν ὅτι εἰς τὸ 5^{ον} ἔγγραφο «ἐνῶ τὸ προικοσύμφω-

νον συντάσσει ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ, καταλήγει προικίζων ὁ ἴδιος ὁ γαμβρὸς τὴν νύμφην». Ὁ γαμβρὸς δίδει μόνον τὴν προγαμιαίαν δωρεάν (ἀντιπροίκα) ἐκ 401 γροσίων, ἐνῶ τὰ λοιπὰ εἰς τὸ ἔγγραφο ἀναφερόμενα ἀντικείμενα δίδει ἡ μήτηρ πρὸς τὸν γαμβρὸν υἱὸν τῆς.

*Εγγρ. 1,⁶ τῆς ἀπῆς = τῆς ἀλλῆς 1,²¹ καιροῖς; σελ. 296,⁶ εἰς νόμον ἡλικίας πβλ. σελ. 298,¹² ἐνθα συναντῶμεν εἰς νόμον ἡλικίαν 296,¹⁹ ἐγγοιουλῆς δὲν ἐρμηνεύεται. Τὸ σημεῖωμα περὶ τῆς κτηματικῆς προικὸς τὸ συνοδεῦον τὸ ὑπ' ἀριθ. 4 ἔγγραφο ἐπρεπε νὰ συμπεριληφθῆ εἰς τὴν ἔκδοσιν (βλ. σελ. 297).

Α. ΣΙΓΑΛΑΣ

Πρ. Λεοντοπόλεως, Σωφρονίου Εὐστρατιάδου. Ἡ ἐν Φιλαδελφείᾳ Μονὴ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κοτεινῆς. Ἑλληνικά 3(1930) 317-339.

Καὶ ἄλλοτε εἶχον ἐκφράσει τὴν εὐχὴν, ὅπως ταχέως ἴδῃ τὸ φῶς τὸ διὰ πολλῶν ἐτῶν καὶ μετὰ κόπου ὑπὸ τοῦ Πρ. Λεοντοπόλεως Σ. Εὐστρατιάδου συλλεγὲν πλούσιον ἀρχαιῶν ὑλικόν, ἐτόνιζα μάλιστα, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ συμβάλουν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ τὰ ἡμέτερα ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα. Ἐκτοτε διάφορα σπουδαῖα κείμενα ἐδημοσιεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ ὑπὸ τὸν ὄς ἄνω τίτλον τοῦ ἔτους 1247 δημοσιευμένη «Διάταξις» τοῦ Ἡγουμένου Μαξίμου, κτίτορος τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φιλαδελφείας τῆς Λυδίας Μονῆς τῆς Σκοτεινῆς.

Τὸ κείμενον τοῦτο, ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ τοπωνυμικῆς ἀπόψεως πολὺ ἐνδιαφέρον, πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ τῆς ἰδρύσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἐν τῷ μεταξὺ εἰς λήθην περιελθούσης ταύτης Μονῆς τῆς ἐπικαλουμένης «Σκοτεινῆς», ἡ ὁποία ἐντὸς χρονικοῦ διαστήματος μιᾶς γενεᾶς κατώρθωσεν ἐκ τοῦ μηδενὸς νὰ προσοικειωθῆ τόσα κτήματα, ὥστε νὰ ἀποβῆ πραγματικὸν τσιφλικούχον ἴδρυμα, δεῖγμα καὶ τοῦτο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος τῶν Παλαιολόγων.

Τὸ περιέχον τὸ κείμενον ἔγγραφο εὐρίσκεται σήμερον εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Μονῆς Βατοπεδίου τοῦ Ἀγ. Ὄρους καὶ φυλάσσεται ἐκεῖ εἰς δύο τεμάχια ὑπὸ διαφόρους ἀριθμοὺς κατατάξεως, ἦτοι 3,8 καὶ 3,106.

Ὁ χωρισμὸς οὗτος ὑπῆρξεν αἰτία νὰ δημοσιευθῆ εἰς τὸν τέταρτον τόμον τῆς Ἐπετηρίδος ταύτης ὑπὸ τοῦ Μ. Γούδα μόνον τὸ ὑπ' ἀριθ. 3, 8 τελευταῖον μέρος τοῦ ἔγγραφου, τὸ περιέχον τὴν ἐπιβεβαίωσιν τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Η' διὰ τῆς ἰδιοχείρου αὐτοῦ ὑπογραφῆς, διότι μόνον τὸ τεμάχιον τοῦτο περιήλθεν εἰς γνώσιν τοῦ ἐκδότου. Ὁ Πρ. Λεοντοπόλεως ἔλαβε καὶ τὰ δύο τεμάχια ὑπ' ὄψιν, οὕτω δὲ ἐκδίδει ἐναυῦθα ὁλόκληρον τὸ κείμενον τοῦ ἔγγραφου.

Τὸ ἔγγραφο τοῦτο δὲν εἶναι τὸ φέρον ἄλλοτε τὰς ἰδιοχείρους ὑπογραφὰς